

Мар'ян Житарюк,

доктор наук із соціальних комунікацій, професор, професор кафедри зарубіжної преси та інформації Львівського національного університету імені Івана Франка

СВОБОДА СЛОВА, СВОБОДА ДІЙ, СВОБОДА ВИБІРКОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

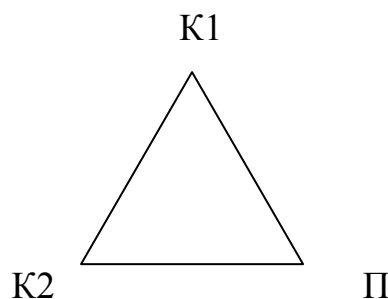
**(за мотивами епістолярної творчості у «трикутнику» «журналісти
Львова – НСЖУ – «Експрес»)**

Причиною розмислів у такому ключі стала низка подій у журналістському і соціокультурному середовищі Львівщини у березні 2013 р., квінтесенцією драматизму яких стали, по-перше, «Відкрите звернення у секретаріат Львівської обласної організації Національної спілки журналістів України» від 14.03.2013 р. (за підписом 54 львівських журналістів) з приводу «нівеляції професійних стандартів», спекуляції статусу ЗМІ тощо газетою «Експрес», по-друге, «Заява Секретаріату Львівської обласної організації Національної спілки журналістів України» від 19.03.2013 р., яка засуджує газету «Експрес», по-третє, різка реакція на ці звернення головного редактора «Експресу» Ігоря Починка. Тексти заяв і коментарі опубліковані в мас-медіа, зокрема, в електронних виданнях, наприклад, у «Телекритиці» (<http://www.telekritika.ua/drukovani-zmi-region/2013-03-14/79972>; <http://www.telekritika.ua/profesija/2013-03-20/80094>).

Спробуємо глянути на ситуацію з погляду науки. Так, Ф.Гайдер ще 1958 р. у праці „Психологія міжособистісних взаємин”¹ сформулював головні положення теорії збалансованих структур, побудував моделі балансу (спочатку – діадні: виділений об’єкт (особа) і два інші об’єкти, згодом – триадні: особа і два об’єкти, один з яких теж може бути особою). Гайдер трактує „баланс” як безстресову ситуацію, а „дисбаланс” – як появу напруги

й нових сил, що здатні відновити баланс². Усі пояснення реалізовано з допомогою так званої схеми Р-О-Х, яка запроваджена в соціальній психології як термін.

Ця схема, подібно до всієї концепції Ф.Гайдера, орієнтована на життєвську психологію і є моделлю когнітивного (феноменологічного) поля суб'єкта-сприймача. Її складові-конфігуратори можна описати так: Р – суб'єкт-сприймач, О – інший суб'єкт-сприймач, Х – об'єкт, про який ідеться, який сприймають обидва суб'єкти (як Р, так і О), наприклад, певне явище, якась ідея або й річ. З огляду на популярність цієї схеми „в дослідженнях масової комунікації”³, політології, соціально-політичної системи, її легко адаптувати шляхом оптимізації термінів-складників. Припустимо, що О – комунікант (автор, ініціатор повідомлення), тому позначимо його К1, Р – комунікат (аудиторія, сприймач-оцінювач, резонатор) – замінимо на К2, Х – тема, проблема, персона-герой, повідомлення, тобто П. Таким чином отримуємо наближену до журналістики тріаду у вигляді терміна К1-К2-П (див. мал.):

Формально К1 – група журналістів-заявників, К2 – секретаріат ЛОО НСЖУ, П – оцінка газети «Експрес».

Взаємодія між трьома виділеними елементами є певним когнітивним полем, в якому мають місце стійкі та нестійкі, збалансовані і незбалансовані відношення, комфортні або дискомфортні ситуації. Виділені конфігуратори потребують знаково-символічної ідентифікації „pro” – “contra”, або „плюс” – „мінус”, інакше виявлені типи відношень оцінити проблематично.

Відношення К1-К2, як і К2-К1 – позитивні, транзитивні („pro”), а відношення К1-П, К2-П, П-К1, П-К2 – негативні, нетранзитивні (“contra”).

Де-факто «Експрес» – це насамперед К2, а не тільки П, оскільки щодо цього видання точиться дискусія, саме йому адресовано всі звинувачення, а П – журналістика як професія. Тоді виявляється, що і група журналістів-заявників, і секретаріат ЛОО НСЖУ – К1. Між К1, К2 та П можуть бути один або два типи відношень: „оцінка відношень” („sentiment relations”) і „приналежність відношень” („unit relations”).

Збалансованою для суб’єкта-сприймача (К2) Ф.Гайдер називає нестресову, гармонійну ситуацію, тобто ту, коли відношення оцінки й приналежності між двома елементами одночасно сприймаються позитивно. Тобто акцентується на тому, що баланс – це не характеристика стану реальних міжелементних відношень, а їхнього сприйняття К2.

Допоки сторона «Експрес» як К2 відчуватиме себе несправедливо скривдженою або «Експрес» як П буде проблемою публічного засудження (через нібито загрозу стандартам професії чи, ба, національній безпеці, як це впливає зі змісту заяв, через «рішуче засудження» практики «Експресу» та «прохання» ЛОО НСЖУ допомогти розчавити медіа холдинг, на переконання І.Починка, шляхом скерування своєї заяви «на розгляд Комітету з питань свободи слова Верховної Ради України, правлінню НСЖУ та Комітету з журналістської етики», рекомендації керівникам львівських ЗМІ оприлюднити цю заяву на сторінках газет, в ефірі радіо та телебачення і на сайтах інтернет-видань з метою обговорення у первинних журналістських організаціях звернення колег-журналістів та цю заяву Секретаріату) навіть за наявності справедливої критики, залишатиметься гіркий присмак упередженості.

Стандарти журналістської професії і журналістської діяльності, як відомо, не вичерпуються надмірною концентрацією уваги з боку медіа до власних проблем і наявністю «оціночних суджень» (за заявою НСЖУ: «2. Недопустимо подавати в інформаційних матеріалах власні міркування, особисті погляди, оціночні судження з боку медіа-компаній, видавців і журналістів»). Традиції світової журналістики базуються на різних ідейно-

теоретичних концепціях свободи преси (абсолютної свободи – Дж.Мільтон, державного контролю – Платон, Т.Гобс, Дж.Лок, авторитарних – Ж.-Ж.Руссо, Г.Гегель, ліберальних – Д.Юм, Дж.Ераскін, Дж.Стюарт Міль, соціальних – В.Вейтлінг, К.Маркс, Ф.Енгельс, В.Ленін), на традиційних видах і типах систем журналістики (авторитарна, лібертарійська, соціальної відповідальності, комуністична або тоталітарна).

В останні принаймні десятиліття сформувались дві основні моделі журналістики – аналітична, яку іноді ототожнюють з континентальною або європейською, та інформаційна, так звана «острівна». Поєднанням обох моделей в розумних пропорціях виокремлюється преса скандинавських країн.

В Україні ж тотально й агресивно демонізують інформаційну модель, коли основними функціями журналістики стають розважально-рекреаційна, інформаційна та рекламна (без суб'єктивних факторів, які невіддільні від справжньої творчості). Хіба що журналістику не вважати творчим фахом! Тоді, можливо, взагалі слід відмовитись од людської і тим паче особистісної складової, створити певні алгоритми для ЕОМ, які, після автоматичного оновлення даними із всесвітньої «павутини», миттєво видаватимуть на-гора об'єктивну інформацію – без особистих поглядів та оціночних суджень.

Отже, ми маємо, м'яко кажучи, дискусію на тлі світоглядних різночитань професії журналіста і журналістської діяльності. Допоки ж не розроблені і не зв'язовані ці питання на рівні консенсусу між усіма учасниками медіапростору як соціокультурного явища соціально-політичної системи загалом, більшість звинувачень, насамперед безкомпромісна тональність у форматі «журналісти – журналісти» (точніше: «комунальні, державні мас-медіа – приватні мас-медіа»), не можуть сприйнятись як етичний чи моральний імператив у професійному середовищі. Адже коли в сім'ї є проблеми, то нормально намагатись ці проблеми розв'язати між собою, знайти консонанс, вихід із дисонансу, змінити або ставлення один до одного, або до проблем, які роз'єднують. Важливо не тільки нав'язати свою

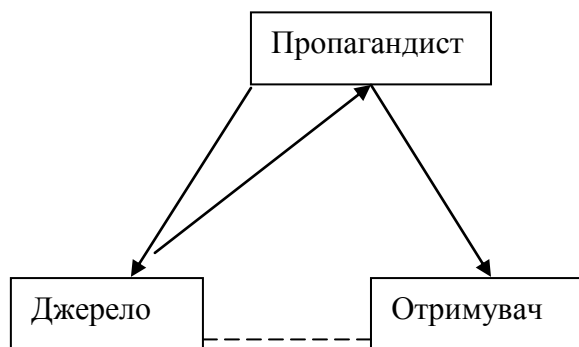
позицію, а й уміти почути іншого. Коли ж принципів не існує, учасники шукають підтримки ззовні – в сусідів, родичів, колег по роботі, в судах тощо.

Ступінь публічності у складеній ситуації (звернення для реагування з метою приборкання «неслухняного» з погляду владних інститутів «Експресу» у численні інституції, організації, ЗМІ) неадекватна і значно перебільшена, але своєю цілеспрямованістю демонструє непересічність загостреної проблеми.

Цілком можливо, що за своєю суттю ми стали свідками не тільки такої специфічної комунікаційної моделі як *елементарна модель впливу* (ефективна завдяки комунікативному модулю, який базується на привертанні уваги, нав'язуванні та розв'язанні проблеми), а, можливо, навіть є реалізацією однієї з трьох основних моделей Т.Смітта – *легітимізації джерела*, яка передбачає таємне розміщення оригінального (власного) повідомлення (П-1) в легітимному (дозволеному, незабороненому, відкритому) джерелі (наприклад, у пресі) з метою подальшого використання власного ж повідомлення (П-2 – повернуте із легального джерела), але під виглядом чужого (П-3) (з посиланням на джерело). Знову ж таки режисура і менеджмент очевидні.

Останнім часом комунікатори-іміджологи-конфліктологи успішно реалізовували цю модель в сучасному медіа- і політичному просторі України. Достатньо згадати історію з тоді ще чинним міністром Ю.Луценком, яка починалась, здавалась, доволі банально: із певних структур свідомо (спеціально) організовано „витік” неперевіреної (дискримінаційного плану) інформації (про корупціонера-міністра Ю.Луценка). Акумулятором та ретраслятором (засобом, іншим джерелом) цього „витоку” виступила газета „2000”. Пропагандист (сценарист-постановник) – у цьому випадку керівництво уряду та „антикризової” коаліції у ВРУ – не може залишити „викривальні факти” у газеті поза увагою, тому створює спеціальну парламентську комісію для „перевірки” „фактів”. Далі ланцюжок ще довший: розслідування Генпрокуратури, оприлюднення висновків комісії,

результативне голосування у ВРУ з приводу звільнення міністра з посади. Збоку все виглядало так: преса „спіймала на гарячому” справжнього корупціонера, який безпідставно звинувачував у корупції інших. Як мовиться, „бандюзі по заслугі”.

Модель легітимізації джерела

Звичайно, наші міркування – не звинувачення і не доказ, а лише науковий синтез, який не дозволяє мовчати і погоджуватись із позицією «гуртом і батька легше бити». Адже де свої (журналісти) чубляться, там користають інші (представники влади, бізнесу, криміналу, які були і будуть об’єктом критики мас-медіа).

Не стільки відсутність у «рамках чинного законодавства співпраці з правоохоронними органами заради встановлення істини», скільки різночитання й упереджена трактовка складеної ситуації сприятиме подальшому падінню довіри до журналістики як професії. Головним критерієм, вважаю, має бути дієвість та ефективність мас-медіа, а не одностайне схвалення силовими, політичними, бізнесовими структурами, і, як це не парадоксально, «представниками мас-медіа» та правлінням обласної організації громадської журналістської організації.

28.05-03.06.2013

¹ Heider F. The Psychology of Interpersonal Relations. – N.Y., 1958.

² Heider F. The Psychology of Interpersonal Relations. – N.Y., 1958. – P.176.

³ Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы. – М.: Аспект Пресс, 2002. – С.103.